

УДК 82-1/-9

ЛІТЕРАТУРНИЙ ПОРТРЕТ: ДО ПРОБЛЕМИ ЖАНРОВОЇ МОДЕЛІ

Марта Мельник

*Львівський державний університет внутрішніх справ
вул. Городоцька, 26, 79007, Львів, Україна
e-mail: journft@franko.lviv.ua*

Розглянуто літературний портрет як жанр, використання літературного портрету в працях щодо вивчення творчості українських письменників, звернена увага на позицію теоретиків літератури про доцільність використання цього жанру.

Ключові слова: літературний портрет, жанр, біографія, творчість письменників.

Літературний портрет як жанр дослідження відповідає потребі аналітико-синтетичного погляду на постать митця. Цей жанр дозволяє оптимально врахувати специфіку теми (“забуті імена”), її малодослідженість у літературознавстві. Це один із найбільш “культивованих” жанрів сучасної літературознавчої науки. Має він і свою особливу історію. “Портрет” походить від старофранцузького слова “portrait — “риска в риску, риска за риску”. Корені слова ідуть від латинського дієслова “protrahere” — “витягати назовні, виявляти, знаходити”, пізніше — “зображати”, портретувати [2, с.13]. Отже, в походженні самого терміна присутня його сутність і призначення: зображення оригіналу, людини “риска в риску”. Звичайно широке значення слова “портрет” передбачає образ конкретної, реальної людини, представлений не лише в літературі, але і в живописі, скульптурі, графіці, фотографії і т.д. Портрет літературний сягає своїм корінням у живопис, з якого виник десь у XVII ст. (“Характери” Лабрюєра). Як пише В.Барахов, “з XVII ст. бере початок історія взаємовпливу, ...однак майже до XIX ст. “лідерство” живопису залишається безсумнівним” [1, с. 148].

Цей жанр майстерно використаний, вдосконалений у наукових роботах І.Франка. Відома широкому загалові читачів і науковців серія “Українські радянські письменники”, що виходила у видавництві “Радянський письменник” чи серія “Літературний портрет письменника”, яку видає видавництво «Дніпро». Сьогодні, у час висвітлення “білих плям” української літератури, особливо помітна тенденція звертання до жанру літературного портрету. Характерними у цьому відношенні є “Історія української літератури XX ст.”, автори якої, окрім оглядових розділів, помістили й портретні розділи, що представляють художню творчість в особах [5, с. 3], аби не втратилась “взаємопов’язаність між панорамним ознайомленням читача з літературним процесом і його “закріпленням” на індивідуально-неповторних біографіях і творчих досвідах” [5, с. 4], а також збірки літературних портретів “Розстріляне

відродження” Ю.Лавріненка, “Розстріляна муза” Я.Славутича, “Високе світло”, “Продовження” Т.Салиги, “Від “Молодої Музи” до “Празької школи”, “Критики і критерії” М.Льницького, які через призму творчих індивідуальностей розкривають український літературний процес.

Однак критик Л.Воронова зауважує, що до сьогодні нема жодної роботи узагальнюючого характеру на цю тему [3, с. 78], та є багато визначень цього жанру. А.Гроссман, вважаючи літературний портрет основним жанром критики, визначає його як “...живий, барвистий, експресивний критичний вид, що схоплює в письменницькій індивідуальності найвиразніші риси творчого обличчя і зафіксує їх в тій тонко організованій системі, яка розкриває нам в синтетичній замальовці увесь характер оригіналу” [3, с. 78]. Ще І.Франко наголошував на потребі уважного прочитання індивідуальних прикмет творчої особистості. Він цілком слушно писав, що “найцінніше і найкраще в кожному чоловіці, а тим більше в письменнику, се його індивідуальність, його духовне обличчя зі всіма його окремішніми прикметами. Чим більше таких прикмет, тим вони характерніші та гармонійніші, тим багатша, сильніша й симпатичніша індивідуальність людини, згідно письменника” [15, с. 276].

У сучасному літературознавстві побутує коротка дефініція літературного портрету, під яким розуміють нарис життя і творчості окремого письменника, поданий як стисла розповідь про його творче обличчя, життєвий шлях, громадську й літературну діяльність [7, с. 221]. Більшість довідкових енциклопедичних видань не вказує на обсяг нариса, лише наголошує на факторі документальності цього жанру, якого можна досягти за допомогою “співбесіди з “героєм” [6, с. 895] чи “мемуарності”, тобто на використанні розповідей “від особи автора про реальні події, учасником чи очевидцем яких був” [8, с. 216]. На жаль, твердження про те, що літературний портрет прагне цілісно відтворити фізичне, духовне, творче обличчя героя чи розкрити лейтмотив, пафос його життя, чи певного часового відрізка [6, с. 895] не вказує шляхів та засобів досягнення цієї цілісності. Погоджуємося з тим, що предметом літературного портрету є людина та її творча робота, і «співпадіння з нарисом очевидне» [9, с. 43]. У цьому ж руслі дослідження авторів, які публікувалися у серії “Літературний портрет”. Вони виходять з того, що літературний портрет — це передусім літературно-критичний нарис, який охоплює основні моменти біографії і творчості певного письменника [4, с. 43].

У літературознавстві вже є праці, у яких чітко розмежовано такі жанрові моделі, як нарис творчості, критична монографія та літературний портрет. Особливість останнього полягає у тому, що він “не претендує на всесторонній аналіз письменницької творчості, на глибинне дослідження його морально-психологічного складу, подробиць і психологічних тонкощів” [3, с. 81]. Л.Воронова вважає, що специфічність розгляду особистості в літературному портреті полягає якраз в лаконічному “пунктирному” виявленні її сутності, у з’ясуванні “ключа”. Звужуючи площу “полотна”, вона, водночас, збільшує “палітру” засобів літературознавця-портретиста: “...для літературного портрета характерна опора на джерела і документи, щоденники, листи, спогади різного роду, в тому числі і свої, матеріали полемік тієї епохи, читацькі відгуки і т.д. Але критик, звичайно, не завжди мав у своєму розпорядженні повноту джерел.

Тоді головною ставала творчість письменника” [3, с. 82]. Дослідниця спирається на відому методику побудови портрета французького критика Ш.Сент-Бева: “Один за одним виникають все нові штрихи, і кожен з них вкладається в той образ, який ти намагаєшся відтворити, ...до того смутного, загального, абстрактного образу, який вдається вхопити першим поглядом, примішуються, поступово зливаючись з ним, неповторні характерні риси, виключно індивідуальні, точно віднайдені, більш виразні, що дихають справжнім життям ; ось відчувається, як зароджується, як виникає у вас на очах справжня схожість” [12, с. 109-110]. Відтоді “штрихове” зображення письменника і його творчості закріпилось у сучасному літературознавстві як різновид літературного портрету. Виділяють й інші різновиди: літературно-критичні нариси, біографічно-бібліографічні розвідки, портрети-передмови, некрологи, а також “портрети в профіль”.

У жанровому різновиді “портрети в профіль” — дослідження діаспорного критика Є.Онацького. За такою назвою він опублікував дослідження, в якому намагався схарактеризувати ту чи іншу особистість не в усій многогранності, а тільки “в профіль, себто — тільки в одній чи кількох найбільш маркантних її рисах, які найбільше наближались би до цілості”. Автор стверджує, що профіль, накреслений пером, який охоплює наймаркантніші риси обличчя, дасть про особу письменника “сильнішу ідею, ніж поганий образ в олійних фарбах” [16, с. 5]. Таку методологічну настанову культивує й М.Слабощицький, прочитуючи життєві й творчі дискурси поетів української діаспори («вождь» Євген Маланюк, «білий монах» Василь Барка, «яснозбройний» Юрій Липа [14, с. 728], «поет із пекла» Тодось Осьмачка [14, с. 368]) через профіль екзистенційної постави.

Специфіка літературного портрету полягає в тому, що цей жанр перебуває на межі мистецтва і науки. Дослідник повинен зберігати об’єктивність, підходячи до аналізу творчої особистості та її місця в літературі, не спотворюючи фактів. Важливо й те, що він має бути наділений талантом художника, щоб його праця стала довершеним витвором, у якому було б дотримано перспективи, знайдено центр тяжіння, розміщено основні акценти у панорамі. Можемо спостерегти високий рівень суб’єктивності (сильне авторське начало, присутнє в ставленні до предмета дослідження, у виборі матеріалу, у формі викладу). Чимало французьких символістів використовували жанр есе [11, с. 253-359], що дозволило їм вільно оперувати фактами відповідно до власних наукових та мистецьких асоціацій, у довільній послідовності без дотримання хронології подій.

Заслугове на увагу думка Л.Воронової, що «жанр портрету більше «література», ніж наука, на користь якої свідчить поєднання прийомів наукового і художнього письма; широке використання метафор; особлива система лексичних і синтаксичних засобів; прийом порівняння кількох художників; особлива стильова тональність, коли критик ніби підлаштовується під стиль письменника; образність, асоціативність, прагнення дати зорове уявлення і т.д.» [3, с. 84].

Однак, як вважає український теоретик літератури Г.Сивокінь, досліджуючи нюанси “художності” жанру, науковець-“портретист” не може нехтувати об’єктивними чинниками. Він наголошує, що якою б надзвичайною не була письменницька індивідуальність, яка, хоч і здатна “своїм творчим прикладом, успіхом, високим і принциповим ідейним та естетичним пошуком справити на сучасників — як читачів, так і колег-письменників — помітний вплив” [13, с. 8-9], у неї “завжди є невидимий співавтор: літературний процес. Ось чому творча індивідуальність, тобто сукупність тільки даному художникові притаманних неповторних особливостей, до кінця розкривається лише в зіставленні з безпосередньо супутними його творчості явищами історико-літературного процесу — тими явищами, з якими творчість даного письменника перебувала у складній взаємодії” [13, с. 9]. Іде мова не лише про історичне тло, але й про ідейно-художні концепції, виразні проблемно-тематичні орієнтації, а також рух жанрів та розвиток різних стильових домінант [13, с. 9].

Таким чином, літературний портрет творчої особистості, окрім біографічного матеріалу і художніх текстів, передбачає “засвоєння загального характеру епохи, якій цей автор належить, і яка одночасно впливала і на його твори, і на його особисте життя”, впливала на формування світогляду, спонукувала до вибору певних жанрів і стильових орієнтацій. Доречними будуть слова Генріха Гейне: “Кожна окрема людина — цілий світ, що народжується і помирає разом із нею, під кожним надгробком — історія цілого світу”.

Отже, літературний портрет як жанр науки про літературу покликаний зобразити цілісно неповторну творчу особистість у всій її багатогранності і зв’язках із добою, на фоні літературного процесу чи його ланок, покликаний дати естетичну оцінку творчості письменника, виходячи із конкретно-мистецьких умов. Він передбачає огляд доби, фактів біографії, ідейно-тематичний, жанровий, а також стильовий аналіз творчості письменника. Джерельною базою жанру є документи, щоденники, листи, спогади різного роду, читацькі відгуки чи сама творчість письменника за умови відсутності перерахованого вище. У спектрі різновидів літературної постаті присутні: літературний портрет монографічного типу; нарис життя і творчості; біографічно-бібліографічна довідка; нарис життя і творчості; біографічно-бібліографічна довідка; портрет-передмова; портрет-некролог; портрет у профіль. Перебуваючи на межі науки і мистецтва, літературний портрет концентрує у собі прийоми наукового і художнього письма, може бути поданий в есеїстичній формі.

Отже, літературний портрет — це жанр, що є початковим в осмисленні постаті як “речі в собі”, після якого йде черга за панорамними полотнами оглядово-контекстного характеру. Застосування саме такого наукового підходу дозволить уникнути «інтерпретаційного надміру» (У.Еко), проти якого лунають справедливі застереження істориків літератури, що «при явній неувазі до загальних процесів вихоплюються окремі яскраві постаті, які міфологізуються на авторський смак ...», коли на догоду авторській ідеї деформується сам предмет [10, с. 7].

1. *Барахов В.С.* Искусство литературного портрета // Литература и живопись. – Ленинград, 1982.
2. *Барахов В.С.* Литературный портрет (Истоки, поэтика, жанр). – Ленинград, 1985.
3. *Воронова Л.Я.* Литературный портрет как жанр литературной критики // Жанри русской литературной критики 70-80-х гг. 19 века. – Казань, 1991.
4. Див.: анотації до літературний портретів, наприклад: *Білецький О., Дей О.* Тарас Григорович Шевченко. Літературний портрет. – Київ, 1961, *Буряк Б.* Літературні портрети. – Львів, 1952, *Льницький М.* Богдан Ігор-Антонич. – Київ, 1991, *Качкан В.* Михайло Павлик. Літературний портрет. – К.: Дніпро, 1986, *Костюченко В.* Степан Васильченко. Літературний портрет. – К.: Дніпро, 1965 та ін.
5. Історія української літератури ХХ ст. / За ред. чл.-кор НАН України В.Г.Дончика. – Кн. 2. – Ч.1. – К.: Либідь, 1994.
6. Краткая литературная энциклопедия. – В 9 т. – Т. 5.
7. *Лесин В.М., Полинець О.С.* Словник літературознавчих термінів. – К., 1971.
8. Литературный энциклопедический словарь / Под общ.ред. В.М.Кожевникова и П.А.Николаева. – М., 1987.
9. *Мезенцев М.Т.* Літературний портрет как жанр критики // Филологические этюды. – Ростов-н/Д, 1971.
10. *Поліщук Я.* Сучасна історія літератури як проблема // Актуальні проблеми сучасної філології. Літературознавство. Зб. Нак. Пр. Рівненського державного гуманітарного університету. – Вип. УІІІ. – Рівне: РДГУ, 2000.
11. Представники імпресіоністичного літературознавства Жюль Леметр, Анатоль Франс постійно працювали в цьому жанрі. Докладніше див.: статті А.Франса «Бальзак», «Рабе», «Ідеї Гюстова Флобера», «Поль Верлен», «Жан Расін», «Альфонс Доде», «Стендаль» у кн.: Франс А. Твори у 5 т. – К., 1977.
12. *Сент-Бев Ш.* Литературные портреты. Критические очерки. – М., 1970.
13. *Сивокінь Г.М.* Художній твір і літературний процес. – К., 1986.
14. *Слабошпицький М.* Двадцять поетів української діаспори. – К.: Видавництво «Ярославів Вал», 2006. – 728 с.
15. *Франко І.* Наша поезія в 1901 році // Іван Франко. Зібрання творів у 50-ти т. – Т. 33.
16. *Юнацький Є.* Замість передмови. // Юнацький Є. Портрети в профіль. – Чикаго, 1965.

LITERARY PORTRAIT: ON THE PROBLEM OF GENRE'S MODEL**Marta Melnyk**

*The Internal Affairs National University of Lviv,
Horodotska Street 26, 79007, Lviv, Ukraine
e-mail: journft@franko.lviv.ua*

On the basis of scrupulous analysis the author regards a literary portrait as a genre, using a literary portrait on studying creation of Ukrainian writers, pays attention for literary theorists position according to reasonable use of this genre.

Key words: literary portrait, genre, biography, creative work.

*Стаття надійшла до редколегії 19.06.2006
Прийнята до друку 22.06.2006*